

— знамениті українці —

Л. Ушкалов

ГРИГОРІЙ
КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

Харків
«Фоліо»
2012

Один із найвидатніших українських письменників ХІХ ст. Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко народився 18 (29) листопада 1778 р. в селі Основа, яке було тоді за дві версти від слобожанської столиці — Харкова. Майбутній автор «Марусі», «Конотопської відьми», «Шельменка-денщика» й багатьох інших знаних усіма творів походив з давнього роду слобідсько-української козацької старшини (герб Квіток має елементи шляхетських гербів «Боньча», «Погонь», «Шеліга», а російське дворянство Квітки отримали в 1782 р.). Сам письменник у нарисі «Основание Харькова» подав родовід Квіток так. Мовляв,десь за часів Івана Грозного чи Бориса Годунова жив у Москві опальний боярин Афанасій, який змушений був тікати в Річ Посполиту. У Ризі він одружився з якоюсь німкенею і мав від неї двох синів: старшого Андрія та молодшого Григорія. Одного разу син поважного місцевого шляхтича дозволив собі непоштиво відгукнутися про росіян. Боярин викликав того чоловіка на шабельний поєдинок і вбив його. Афанасія кинули до в'язниці, де він і загинув, а його сина Григорія віддали як службу батькові загиблого шляхтича. Там він і зростав, терплячи всілякі знущання й приниження, аж поки не втік із захо-

жими московськими ченцями, які відвели його в Коломну, в Богоявленський Старо-Голутвинський монастир (наприкінці XVIII ст. настоятелем цього монастиря буде дядько нашого письменника Наркис Квітка), де юнак постригся в ченці під ім'ям Онуфрія. За якийсь час молодий чернець вирушив до «руського Єрусалима» — Києва, та по дорозі затримався в безлюдній мальовничій місцині Дикого Поля. Тут отець Онуфрій збудував собі скит (перегодом, у 1673 р., на цьому місці виникне Старо-Харківський Преображенський, або Курязький, монастир). Тим часом доля його старшого брата Андрія була не менш карколомна. Коли польська влада почала переслідувати боярина Афанасія, його вірний слуга сховав Андрія й під виглядом прошака сяк-так допровадив до Києва. Там їх прийняв добрий пан Ясенковський. Старий слуга невдовзі помер, так і не встигнувши розповісти, що вони за люди. Сам же хлопець знав про себе тільки те, що звати його Андрієм, а батька всі звали «боярин». При хлопцеві був «довгий ланцюжок із чистого золота» (цю сімейну реліквію все життя буде носити сам Квітка-Основ'яненко), а на хресті, даному йому при хрещенні, можна було прочитати, що ім'я боярина — Афанасій. Ото й усе. Ясенковський ніяк не міг вирішити, як же наректи хлопця. І тоді його донька запропонувала назвати малого Квіткою, бо він був красивий, мов квітка. Ясенковський доповів про цього прибульця київському воєводі, якому хлопець дуже сподобався, і він мав намір зробити його своїм ловчим. Та ще більше хлопець припав до душі пані воєводині, що була православною руською шляхтянкою. Вона випросила малого

Андрія для розваги своєї трирічної донечки Масі. Відтоді Андрій і Мася зростали разом і, коли стали дорослі, палко полюбили одне одного. У цей час несподівано помирає пані воеводова, а батько хоче видати панночку Масю заміж за якогось старого краківського сановника. Юнак і дівчина тікають із Києва, таємно вінчаються в Борисполі, а далі разом із дрібкою вірних козаків, переживши чимало пригод, вирушають у Дике Поле. Аж тут Масі прийшла пора народжувати, і валка зупинилась на тій місцині, яка отримає назву Основа. Люди почали потроху обживатись на новому місці, а одного разу Андрій Квітка з Божої ласки зустрів біля лісового джерела свого брата Григорія — теперішнього отця Онуфрія. І цього ж таки дня в Андрія та Масі народився син. Григорій порадив назвати його Афанасієм, адже це було 5 (18) липня, коли Церква вшановує пам'ять преподобного Афанасія Афонського. Ось від цього сина Андрія та Масі, який згодом став суддею Харківського слобідського полку, і походить рід Квіток. Так завершує свій «старовинний переказ» Квітка-Оснoв'яненко.

Не підлягає сумніву, що цей пригодницький сюжет — плід поетичної фантазії. Принаймні він явно суперечить тому, що писав про свій рід дядько Квітки-Оснoв'яненка Ілля Іванович Квітка у своїх «Записках о слободских полках с начала их поселения по 1766 год», надрукованих у типографії Харківського університету 1812 р. За його словами, засновником роду був Опанас Квітка, який походив «з польського шляхетства». За часів царювання Олексія Михайловича він покидає «Польське королівство», стає підданим московського

царя й служить йому як полковник Гадяцького полку. Там-таки, «на тогочасній Україні», у місті Умані, народився й син Опанаса Квітки — Семен. У 1666 р. Семен Опанасович (чи Афанасьєв) переселяється з Гадяча в Харків, де 1673 р. стає одним із сотників Харківського полку, а переогодом — полковим суддею (перші згадки про Семена Опанасовича як про полкового суддю припадають на 1697 р.). За часів полковництва Федора Донця-Захаржевського, того самого, що йому 1705 р. чернігівський поет Іван Орновський присвятив пишний польсько-латинський панегірик під назвою «Багатий сад...»¹, де вперше було подано розкішний опис Слобідського краю, Семен Опанасович Квітка зібрав собі чималі маєтності довкола Харкова й Золочева, що стали основою статків роду Квіток. Очевидно, Федір Донець-Захаржевський усіляко підтримував свого полкового суддю, тим паче що той доводився йому шуряком. Семен Опанасович був, окрім усього іншого, добре освіченим чоловіком — недарма він дарував книжки бібліотеці Курязького монастиря. Серед синів Семена Опанасовича, мабуть, найдіяльнішим був Григорій, який спершу служив писарем Харківського полку, потім осавулом, а в 1713 р. став харківським полковником.

¹ [Ornowski J.] Bogaty w parentełę, sławę y honory wirydarz herbownemi wielmożnych ich mościow panow P. Zacharżewskich, poroznie po swych kwarterach zasadzony rozami na ozdobę rodowitey, sławney y zamożney w honory przopaięy in triade roz wysymbolizowanej. Ięgo Carskiego Naiasnieyszego maięstatu stolnika y pólkownika Charkowskiego, wielmożnego ięgo mości pana P. Theodora Zacharżewskiego niesmertelnemu imieniu oyczysta muza... — Kiiów, 1705.

Він буде полковникувати в Харкові аж до 1734 р. Саме цей чоловік — прадід Квітки-Основ'яненка — почав підписуватись подвійним прізвищем Квітка-Афанасьєв. Його брати теж обіймали високі посади в слобідських полках: Петро сотникував у Хорошеві, а Олексій — у Деркачах. Одного зі своїх синів — Романа — Григорій Семенович оженив на доньці вже покійного на ту пору Федора Донця-Захаржевського. Мабуть, саме тому село Основа (від початку воно називалось Основка), яке було власністю Донця-Захаржевського, у 1713 р. перейшло до Квіток. Щоправда, у нарисі «О Харькове и уездных городах Харьковской губернии» Квітка-Основ'яненко стверджує, що Григорій Семенович купив Основу в Донця-Захаржевського. Роман спершу був золочівським сотником, потім полковим хорунжим та суддею. Старший син Григорія Семеновича — Іван, дід майбутнього письменника — одружився з онучкою відомого сподвижника гетьмана Мазепи Дмитра Горленка Парасковією Андріївною (її батько — прилуцький полковник Андрій Горленко, а мати — донька гетьмана Данила Апостола Марія). Спочатку він обіймав посаду валківського сотника, потім — обозного Харківського полку. 22 грудня 1737 р. був «пожалуваний полковником», тобто призначений на вакансію слобідського полковника, а 22 листопада 1843 р., згідно з грамотою імператриці Єлизавети Петрівни, став полковником Ізюмського полку. Іван Григорович мав добру освіту, вів власний щоденник («Літопис»), започаткований, певно, ще його батьком. Цей щоденник перегадом стане важливим джерелом інформації для Квітки-

Основ'яненка. Наприклад, саме звідти він узяв сюжет своєї повісті «Панна сотниковна», а 11 червня 1832 р. у листі до Михайла Петровича Погодіна писав: «Газетні звістки про те, що в 1835 році має з'явитись якась жахлива комета, котра була в 1744-му, та породжені ними балачки, що вона пройде над нашими головами, розчахне навпіл землю, залле водою й таке інше, що в іноземних краях уже можна бачити її хвіст, змусили мене точнісінько скопіювати із нотаток мого діда її зображення й виписати всі події, які сталися того року. Чи не хотіли б ви, щоб заспокоїти марний страх, подати в «Молве» замість паризьких мод *портрет* майбутньої комети...»¹. А якщо, мовляв, схочете, то вкажіть, що це взято з нотаток, «писаних у Харкові полковником Ізюмського слобідського полку Іваном Григоровичем Квіткою». Іван Григорович помер 14 лютого 1751 р. Його відспівував у Харківському соборі Успіння Пресвятої Богородиці преосвященний Йоасаф Горленко. По собі Іван Григорович залишив шестеро синів: Григорія, Василя, Івана, Олександра, Федора та Іллю.

Батько Квітки-Основ'яненка, Федір Іванович, народився десь у 1744-му або 1745 р. У 1756 р., іще дитиною, завдяки дідовим та батьковим заслугам, а також клопотам рідні, він розпочав службу в Харківському козацькому полку в чині підпрапорного. Потім Федір Іванович стане суддею Харківського полку, а після скасування слобідських полків маніфестом Катерини II від 28 липня 1765 р. перейде на цивільну службу. Кажуть, що якийсь час він був навіть городничим.

¹ Тут і далі іншомовні тексти подаю у власному перекладі. — *Авт.*